

Harran İlahiyat Dergisi | Harran İlahiyat Journal

Sayı/Issue: 52, Aralık/December 2024, 234-248

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hij/issue/88485>

ISSN 2791-6812

Filistin'de Basının Oluşması ve Yahudi Göçlerine (Aliya) İlk Tepkiler (1908-1914)*

The Emergence of the Press in Palestine and Initial Reactions to Jewish Immigration ('Aliyah) (1908-1914)*

Yazar Bilgisi Author Information	
Abdulkadir KARACADAĞ (AK) Öğr. Gör., Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kilis, Türkiye Lecturer, Kilis 7 Aralık University Faculty of Theology, Kilis, Türkiye abdulkadir.karacadag@kilis.edu.tr , www.orcid.org/0000-0002-6335-096X	
Eyyüp TANRIVERDİ (ET) Prof. Dr., Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Diyarbakır, Türkiye Prof. Dr., Dicle University Faculty of Theology, Diyarbakır, Türkiye eyyuptanriverdi@gmail.com , www.orcid.org/0000-0002-5675-1474	
Yazar Katkıları Author Contributions	Çalışmanın Tasarlanması / Conceiving the Study: AK: (%50), ET: (%50) Veri Toplanması / Data Collection: AK (%75) ET: (%25) Veri Analizi / Data Analysis: AK (%75) ET: (%25) Makalenin Yazımı / Writing: AK (%75) ET: (%25) Gönderme ve Revizyon / Submission and Revision: AK (%75) ET: (%25)
Makale Bilgisi Article Information	
Makale Türü Article Type	Araştırma Makalesi Research Article
Yayın Etiği Publishing Ethics	Bu makale, iThenticate yazılımı ile taranmış ve intihal tespit edilmemiştir. Makale, çift taraflı kör hakemlik yöntemiyle en az iki hakem tarafından incelenmiştir. This article has been scanned by iThenticate software and no plagiarism detected. It has been examined by at least two referees using double sided blind refereeing method.
Finansman Funding	Yazarlar, bu çalışma için herhangi bir dış fon almadığını beyan eder. Authors declare that they get no any external funding for this study.
Çıkar Çatışması Conflict of Interest	Yazarlar bu çalışmayla ilgili herhangi bir çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder. Authors declare that there is no any conflict of interest related to this study.
DOI	https://doi.org/10.30623/hij.1546657
Geliş Tarihi / Received	Kabul Tarihi / Accepted
9 Eylül/September 2024	12 Aralık/December 2024

* Bu çalışma, Gaziantep Üniversitesi Göç Enstitüsü tarafından 14-16 Aralık 2023 tarihinde "Uluslararası II. Göç Çalışmaları Sempozyumu 2023" adıyla düzenlenen sempozyumda özet olarak yayımlanan bildirinin genişletilmiş halidir. Ayrıca bu çalışma, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde Prof. Dr. Eyyüp Tanrıverdi danışmanlığında yürütülmekte olan doktora tezinden üretilmiştir.

* This study is an expanded version of the paper originally published as an abstract at the "2nd International Migration Studies Symposium 2023," organized by the Migration Institute of Gaziantep University on December 14–16, 2023. Additionally, this work is derived from the doctoral dissertation currently being conducted under the supervision of Prof. Dr. Eyyüp Tanrıverdi at the Graduate School of Social Sciences, Dicle University

Öz

Bu çalışma, Yahudilerin Filistin'e yönelik tarihsel göç hareketi olan 'Aliya'nın XIX. yüzyılın sonlarından itibaren Siyonist amaçlarla nasıl siyasi bir boyut kazandığını ve bu doğrultuda Filistin basınında nasıl tepkilere neden olduğunu ele almaktadır; 'Aliya hareketinin Siyonist hedefler doğrultusunda siyasi bir kimlik kazanma süreci ve bu bağlamda Filistin'in demografik ve toplumsal yapısında yarattığı dönüşümler, birinci ve ikinci 'Aliyaların Filistin basınındaki yansımaları ve bu süreçte basının üstlendiği rol, Arap basını ile Siyonist basın arasındaki çatışmanın temel dinamikleri ve sonuçları, Osmanlı yönetiminin ve Filistin halkının bu göç hareketlerine yönelik tepkileri ile Birinci Dünya Savaşı ve Arap Ayaklanması gibi tarihsel olayların bu mesele üzerindeki etkileri tartışılmaktadır.

İlk Siyonist 'Aliya dalgası 1882-1903 yılları arasında gerçekleşirken ikinci 'Aliya dalgası 1904-1914 yılları arasında yaşanmıştır. Bu çalışma, birinci ve ikinci 'Aliyaların Filistin basınındaki etkilerini incelemekte olup özellikle 1908-1914 yılları arasındaki dönemi kapsamaktadır. Bu dönem, II. Meşrutiyet'in etkisiyle Filistin'de basının yaygınlaştığı ve Filistin halkını ilgilendiren birçok konunun basın aracılığıyla tartışıldığı bir süreci ifade etmektedir. Çalışmanın giriş bölümünde 1882'de Siyonist amaçlarla başlayan ve yaklaşık yüz yıl boyunca çeşitli Siyonist kuruluşların desteğiyle devam eden 'Aliyalar genel hatlarıyla değerlendirilmiştir. Birinci bölümde, doküman analizi yöntemi kullanılarak Filistin'de el-İkudsü's-şerif ile başlayan, II. Meşrutiyet'in ilanı ile yaygınlaşan ve Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla kapanan basın organları incelenmiştir. Bu süreçte Fileştin (İsā el-İsā), el-Kermil (Necib el-Hürî Naşşâr), el-İkuds (Cürç Habîb Hanāniyā) ve el-Munādî (Sa'îd Cārullāh) gibi yüksek tirajlı ve kamuoyunda etkili yayımların yazar kadrosu, hedef kitlesi, yayım politikaları ve 'Aliyalara karşı verdikleri tepkiler ele alınmıştır. Ayrıca, et-Terakkî (İmil Ālünsü), en-Nefir (İliyyā Zekā) ve el-Ahbār (Bendelî Hannā Girābî) gibi etkili gazetelerin 'Aliyalara kayıtsız ya da taraflı tutumlarının olası sebepleri değerlendirilmiştir.

'Aliyaların Filistin'in demografik ve toplumsal yapısını bozduğunu düşünen Arap basını, bu göçleri Filistin'deki milli ve dinî değerler bağlamında Osmanlı'nın bekası için bir tehdit olarak görmüştür. Bu doğrultuda basın, 'Aliyalara karşı alınacak önlemler konusunda Filistin mebusları başta olmak üzere Meclis-i Mebusan ve İttihat ve Terakkî yönetimine çağrıda bulunmuş ve halkı Siyonizm tehlikesine karşı bilinçlendirmek amacıyla yüzlerce makale yayımlamıştır. Ayrıca, Fileştin ve el-Kermil gazetelerinin öncülüğünü yaptığı Filistin basın organları, Siyonizm'i başlıca tehdit kabul ederek basında birlik ve dayanışma ortamı oluşturmaya çalışmıştır. Aynı dönemde Filistin'de faaliyet gösteren Siyonist basın organları ise Arap basınındaki bu dayanışmaya karşı bir tepki göstermiştir. Arap ve Mizrahi Yahudileri olan Şimon Moyal, Albert Antébi ve Ester Lazari gibi isimler, Ha-Megan adlı bir basın örgütü kurmuş ve Ha-Herut ile Şavtu'l-'Uşmāniyye gazetelerini yayımlayarak Arap basınına karşı Yahudilerin haklarını ve Siyonist göçlerin meşruiyetini savunmuşlardır.

İkinci bölümde, 1908-1914 yılları arasında Filistin'deki Siyonist basın ile Arap basını arasındaki çatışma ele alınmıştır. Bu çatışma, Osmanlılık ideolojisi çerçevesinde değerlendirilmiş ve her iki tarafın bu söylem üzerinden birbirlerine karşı sert eleştirilerde bulunduğu, sık sık vatan hainliği suçlamalarıyla mahkemelerde karşı karşıya geldikleri görülmüştür. Arap ve Yahudi basın mensupları arasındaki anlaşmazlıklar, Osmanlı mahkemelerine taşınmış ve çeşitli cezai yaptırımlar uygulanmıştır. Sonuç olarak Filistin basını ve halkı, 'Aliyaların yarattığı tehlikeyi görece erken bir dönemde fark etmiş ve bu tehlikeye karşı kitlesel bir tepki geliştirmiştir. Basının bu konuda oynadığı kritik rol, Arap toplumunu Siyonizm tehlikesi konusunda bilinçlendirmeye yönelik önemli bir platform olmuştur. Birinci

Dünya Savaşı'nın başlaması ve savaş koşulları nedeniyle basın organlarının kapatılması, Filistin'deki basın kültürünü olumsuz etkilemiş, 'Aliya ve Siyonizm meselesi geri plana itilmiştir. Dahası, 1916 yılında Şerif Huseyn liderliğindeki Arap ayaklanmasının patlak vermesi, Filistin'deki Siyonizm tehlikesinin gündemdeki yerini kaybetmesine neden olmuş ve bu sorun İngiliz Mandaterliği'nin inisiyatifine bırakılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arap Edebiyatı, 'Aliya, Siyonizm, Filistin Basını, el-Kermil, Filistin

Abstract

This study examines how the historical Jewish migration movement to Palestine, known as 'Aliyah, gained a political dimension with Zionist objectives starting from the late 19th century and the reactions it elicited in the Palestinian press. It discusses the process by which the 'Aliyah movement acquired a political identity aligned with Zionist goals, the transformations it caused in the demographic and social structure of Palestine, the reflections of the first and second 'Aliyahs in the Palestinian press, and the role the press played during this period. Additionally, it explores the fundamental dynamics and outcomes of the conflict between the Arab press and the Zionist press, the reactions of the Ottoman administration and the Palestinian people to these migratory movements, as well as the impact of historical events such as World War I and the Arab Revolt on this issue.

The first wave of Zionist 'Aliyah occurred between 1882 and 1903, and the second wave took place from 1904 to 1914. This study examines the impact of the first and second 'Aliyahs on the Palestinian press, focusing particularly on the period between 1908 and 1914. This era corresponds to a time when the press became widespread in Palestine under the influence of the Second Constitutional Era, marking a period during which numerous issues concerning the Palestinian public were debated through the press. The introduction of the study provides a general evaluation of the 'Aliyahs, which began in 1882 with Zionist objectives and continued for approximately a century with the support of various Zionist organizations. The first chapter employs the document analysis method to examine the press in Palestine, beginning with al-Quds al-Sharīf, which became widespread with the proclamation of the Second Constitutional Era and ceased publication with the outbreak of World War I. In this context, prominent and influential publications such as Filasṭīn (ʿĪsā al-ʿĪsā), al-Karmil (Najīb Naṣṣār), al-Quds (Jūrjī Ḥabīb Ḥanāniyyā) and al-Munādī (Saʿīd Jārullāh), are analyzed in terms of their editorial teams, target audiences, publication policies, and responses to the 'Aliyahs. Furthermore, possible reasons behind the indifferent or biased attitudes of influential newspapers like al-Taraqqī (Īmīl Alūnsū), al-Nafīr (Īliyyā Zakā) and al-Akhhbār (Bandalī Ḥannā ʿArābī) toward the 'Aliyahs are evaluated.

The Arab press, which believed that the 'Aliyahs disrupted the demographic and social structure of Palestine, viewed these migrations as a threat to the national and religious values in Palestine and, consequently, to the survival of the Ottoman Empire. In this regard, the press called on the Ottoman Parliament, particularly the Palestinian deputies, as well as the Committee of Union and Progress administration to take measures against the 'Aliyahs. It also published hundreds of articles to raise public awareness about the dangers of Zionism. Moreover, Palestinian press outlets, led by Filasṭīn and al-Karmil newspapers, considered Zionism as a primary threat and sought to create an atmosphere of unity and solidarity within the press. During the same period, Zionist press outlets active in Palestine responded to this solidarity in the Arab press. Figures such as Shimon Moyal, Albert Antébi, and Esther Lazari, who

were Arab and Mizrahi Jews, established a press organization named Ha-Megan and published newspapers such as Ha-Herut and Şawtu'l-'Uthmāniyya to defend Jewish rights and legitimize Zionist migrations in response to the Arab press.

The second section addresses the conflict between the Zionist press and the Arab press in Palestine between 1908 and 1914. This conflict is analysed based on Ottomanist ideology, revealing that both sides engaged in harsh criticisms against one another through this discourse and frequently faced accusations of treason, resulting in legal confrontations. Disputes between Arab and Jewish journalists were brought before Ottoman courts, leading to various punitive measures. As a result, the Palestinian press and public recognized the dangers posed by the 'Aliyahs relatively early on and developed a collective response to this threat. The critical role of the press in this regard provided a significant platform for raising awareness within Arab society about the dangers of Zionism. However, the outbreak of World War I and the subsequent closure of press outlets due to wartime conditions adversely affected the press culture in Palestine, relegating the issues of 'Aliyah and Zionism to the background. Furthermore, the eruption of the Arab Revolt in 1916, led by Sharif Husayn, caused the threat of Zionism in Palestine to lose its prominence on the agenda, and this issue was ultimately left to the initiative of the British Mandate.

Keywords: Arabic Literature, 'Aliyah, Zionism, Palestinian Press, al-Karmil, Filasṭīn

Giriş

Yahudilerin Filistin'e kalıcı yerleşim amacıyla gerçekleştirdikleri göç olan ve "yükseliş" anlamına gelen 'Aliya, Orta Çağ'da "*Filistin'e yapılan kutsal yolculuk*" anlamında kullanılmıştır. Ancak modern dönemde Siyonist ideallerin hayata geçirilmesi amacına evrilmiş ve daha çok siyasi bir anlam kazanmıştır.¹ İlk 'Aliya, 1882 yılında Rusya'da Yahudilere yönelik artan antisemitist saldırılar nedeniyle başlamış olup İsrail Devleti'nin kurulduğu 1948 yılına kadar beş farklı 'Aliya dalgası gerçekleşmiştir. Filistin'e yapılan ikinci 'Aliya ise 1904 yılında başlayarak Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar devam etmiştir.² Bununla birlikte 'Aliyaların sayısal açıdan en yoğun dönemlerinin Birinci Dünya Savaşı sonrasında başladığını vurgulamak gerekir. Nitekim 1919, 1924 ve 1929 yıllarında gerçekleştirilen 'Aliyalar sonucunda Filistin'deki Yahudi nüfusu dört yüz bini aşmıştır. Çoğunlukla Aşkenaz Yahudileri tarafından gerçekleştirilen bu göçler, İsrail Devleti'nin kurulmasının ardından Ortadoğu'daki Mizrahi Yahudilerin göçleriyle hız kazanmıştır. Yüz yılı aşkın bir süre boyunca yüz otuz farklı ülkeden Filistin'e yapılan bu göçler, toplamda yaklaşık üç milyon Yahudi'nin Filistin'e yerleşmesine neden olmuştur.³

XIX. yüzyılın sonlarından itibaren Siyonistler tarafından kurulan Hovevei Zion ve Jewish Colonization Association gibi çeşitli örgütler, 'Aliya hareketlerini ve Filistin'deki Yahudi yerleşimlerini finanse etmiştir.⁴ Yahudiler, Filistin'e gerçekleştirdikleri göçlerin ardından çiftlik (moşav) ve koloniler (kibbutz) kurarak bölgedeki toplumsal dengeleri

¹ Fahir Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)* (İstanbul: Kronik Yayınları, 2020), 12-14.

² Arslantaş, "İslâmî Dönemde (638-1099) Filistin'e Yahudi Göçü ('Aliyah: הַעֲלִיָּה)", 642; Mim Kemal Öke, *Siyonizm'den Uygarlıklar Çatışmasına Filistin Sorunu* (İstanbul: Ufuk Kitapları, 2002), 67-69.

³ Arslantaş, "İslâmî Dönemde (638-1099) Filistin'e Yahudi Göçü ('Aliya: הַעֲלִיָּה)", 643.

⁴ Filistin'e yapılan Birinci 'Aliya hakkında detaylı bilgi için bk. Ömer Tellioğlu, *Filistin'e Musevi Göçü ve Siyonizm (1880-1914)* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2018).

etkilemeye başlamışlardır. Tel Aviv örneğinde olduğu gibi bu yerleşimlerin bazıları günümüz İsrail’inde büyük şehirlere dönüşmüştür.⁵

Sultan II. Abdülhamid, ilk ‘Aliya hareketinden itibaren bu göçlerin arkasındaki Siyonist hedefleri fark etmiş ve Yahudilerin Filistin’de gayrimenkul alım satımı ile inşaat faaliyetlerine yönelik yasaklamalar başta olmak üzere çeşitli tedbirler almıştır. Esasen Osmanlı Devleti, bölgeyi kontrol altına aldığından itibaren (1517) Filistin’de yerleşik Yahudilerin yaşamlarına müdahale etmemiş, politik amaçlar gütmedikleri sürece yaşam tarzlarını özgür bırakmıştır. Hatta Birinci ‘Aliya’dan önce Filistin’e bireysel düzeyde göç eden Yahudilere oturma izni verilmiştir. Ancak, 1882 yılında Siyonist amaçlara hizmet eden göçlerin başlamasıyla birlikte ve devam eden süreçte Theodor Herzl’in Bâbîâli ile yaptığı görüşmeler, Sultan II. Abdülhamid’i bazı önlemler almaya zorlamıştır. Ancak alınan tedbirler yeterli olmamış ve ‘Aliyalar devam etmiştir.⁶ İttihat ve Terakki döneminde Filistin’e yapılan ‘Aliyalar, halk arasında ciddi tepkilere neden olmuş ve Araplar ile Yahudiler arasında eş-Şecere Olayı gibi şiddet içeren hadiseler yaşanmıştır. İttihat ve Terakki yönetimi bu olayların ve ‘Aliyaların sorumlusu olarak görülmüş ve özellikle basın aracılığıyla yoğun eleştirilere maruz kalmıştır. Filistin basını, bu dönemde ‘Aliyalara geniş yer ayırmış ve bu göçlerin Filistin’in toplumsal yapısına olan etkilerini kapsamlı bir şekilde değerlendirmiştir.

1. Filistin’de Basının Oluşması ve Yaygınlaşması

1.1. II. Meşrutiyet Öncesi Basın Faaliyetleri

Filistin’in ilk resmî gazetesi *el-Kudsü’s-şerif*, 1876 yılında Kudüs’te aylık olarak Arapça ve Türkçe yayımlanmaya başlamıştır. Gazetenin Arapça bölümünde ‘Alî er-Rimâvî ve Râğib el-Huseynî, Türkçe bölümünde ise ‘Abdusselâm Kâmil görev almıştır. *el-Me’mûniyye* Matbaası’nda basılan bu gazete, 1908’e kadar aralıklarla yayımlanmaya devam etmiştir. *el-Kudsü’s-şerif* yayımlandıktan kısa bir süre sonra ‘Alî er-Rimâvî, aynı matbaada yarı resmi bir gazete olan *el-Ğazâl*’ı aylık yayımlamaya başlamış ancak gazetenin yayım hayatı uzun sürmemiştir.⁷ *el-Kudsü’s-şerif* ve *el-Ğazâl* dışında Filistin’de XX. yüzyılın başlarına kadar Araplar adına kayda değer bir basın faaliyeti yaşanmamıştır. 1906 yılında Kudüs’teki İngiliz Zion Okulu, *Medresetu Şahyûn* adlı bir dergi yayımlayarak okulun eğitim faaliyetlerine ve Filistin’deki gelişmelere yer vermiştir. Bir yıl sonra, Hristiyan Araplardan İmîl Elünsû , *et-Terakki* adında aylık bir gazete çıkarmış ve Avrupa’da eğitim görmüş olan ‘Âdil Cibrî’i gazetenin editörü olarak görevlendirmiştir.⁸

Filistin’de II. Meşrutiyet öncesinde basının yaygınlaşmamasının en temel nedeni, Osmanlı Devleti’nin bu dönemde basına uyguladığı baskıcı politikalar olarak değerlendirilir. Bu durumun bir göstergesi olarak Filistinli İbrâhîm Zekâ (1870-?) ve İliyyâ Zekâ’nın (1875-1926) 1904 yılında İskenderiye’de *en-Nefîr* adlı bir gazete çıkarmaları, Osmanlı yönetiminden kaynaklanan çekincelerini yansıtır. Filistin’in ilk özel gazetesi kabul edilen *en-Nefîr*, 1907 yılında Rum Ortodoks Patrikliğinin talebi doğrultusunda Yafa’ya taşınmıştır. Bu dönemde, patriklik ile Filistin’deki milliyetçi Ortodoks Araplar arasında dinî hakların

⁵ Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)*, 24-26.

⁶ Öke, *Siyonizm’den Uygurliklar Çatışmasına Filistin Sorunu*, 20-22. Can Deveci, “Herbert Samuel Dönemi’nde Filistin’e Yahudi Göçleri (1920-1925)”, *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 42 (2017), 2-4.

⁷ Ahmed el-‘Abd Ebû’s-Sa’îd, *el-İlâmu’l-Filestîni neş’etuhû ve merâhilu taṭavvurihi (1876-2012)* (Amman: Dâru’l-yâzûrî, 2014), 35-43; Kuşandı eş-Şümeli, “el-Hayātu’s-şahafiyye fi Filestîni neş’etuhâ ve taṭavvuruhi (1876-1976)”, *Bethlehem University Journal* 3 (1984), 2021.

⁸ Ebû’s-Sa’îd, *el-İlâmu’l-Filestîni neş’etuhû ve merâhilu taṭavvurihi (1876-2012)*, 43.

tanınmasına yönelik bir çekişme yaşanıyordu. Patriklik bünyesindeki Kutsal Kabir Kardeşliği Cemiyeti, *en-Nefir*'i finanse ederek gazetenin patrikliğinin haklarını ve dokunulmazlığını savunmasını istemiştir. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra *en-Nefir*, sırasıyla Kudüs ve Hayfa'da yayımlanmıştır.⁹

Filistin'de II. Meşrutiyet öncesinde Yahudiler de basın alanında bazı girişimlerde bulunmuştur. Filistin'deki ilk Yahudi gazete, 1862 yılında *Torak Zion* adıyla yayımlanmıştır.¹⁰ Siyonizm düşüncesinin ortaya çıkmasının ardından Filistin'e bireysel ve kitlesel düzeyde yapılan göçler, kültürel bir hareketliliği de beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda *Shaare Tzion* (1876), *Ha Tzvi* (1884), *Mevaseret Zion* (1884), *El Prospero* (1894) ve *La Guerta de Fiores* (1894), XIX. yüzyılda Filistin'de yayımlanan ilk Siyonist basın organları olmuştur. Israel Dov Frumkin, Eliezer Ben-Yehuda (1858-1922) ve Yitzhak Hirschensohn gibi Yahudiler, Filistin'de Yahudi basının oluşmasında önemli katkılar sunmuştur; özellikle Eliezer Ben-Yehuda'nın yayımladığı *Ha Tzvi*, Filistin'deki Siyonist basına yön vermiştir.¹¹

Bu basın organları Ladino, Yidiş ve İbranice yayımlanmış olup kapalı bir basın politikası izlediklerinden dolayı Filistin halkı tarafından büyük ölçüde takip edilememiştir. Bazı kaynaklar, Filistin'deki Siyonist/Yahudi basının 'Aliya ve Siyonizm'i meşrulaştırmaya yönelik propaganda yaptığını ileri sürmektedir.¹² II. Meşrutiyet öncesi Osmanlı Devleti'nin basın üzerindeki sıkı denetimi ve sansür politikaları göz önüne alındığında bu iddiaların zayıf temellere dayandığı anlaşılmaktadır. Sultan II. Abdülhamid'in Siyonizm'e karşı sert tutumu ve basın üzerindeki kontrol mekanizmaları, böyle bir propagandanın varlığını zorlaştırır. Dolayısıyla Yahudi basınının erken dönemde Siyonist hareketle ilişkisi sınırlı kalmış ve Osmanlı yönetiminin sansür politikaları bu yayınların etkisini kısıtlamıştır.

Siyonistler, XX. yüzyılın başlarında özellikle II. Meşrutiyet'in ilanından sonra basın alanında giderek güçlenmişlerdir. Bu dönemde, Siyonist hareketin 'Aliyaları meşrulaştırmak amacıyla yayımladığı önemli gazeteler arasında *La Guerta de Yerushalaim* (1902), *Yerushalaim* (1902), *Ha Omer*, *Hapoel Ha'Tsa'ir*, *El Liberal* (1907), *HaOr* (1908), *Moriah* (1910), *Ha-Herut* (1912) ve *Şavtu'l-Uşmāniyye* (1913) bulunmaktadır. Bu gazeteler, Siyonist ideolojinin yayılmasına katkı sağlamış ve Yahudi yerleşimlerini teşvik etmiştir.¹³ Bu dönemde Siyonist basının güçlenmesi, 'Aliyaların ve Siyonist fikirlerin yaygınlaştırılmasında önemli bir rol oynamıştır. Dolayısıyla II. Meşrutiyet'le birlikte basının görece daha serbest bir ortamda faaliyet göstermesi, bu yayınların etkisini artırmıştır.

1.2. II. Meşrutiyet Sonrası Basın Faaliyetleri

II. Meşrutiyet'in ilanı (23 Temmuz 1908), birçok yeniliği beraberinde getirmiş ve özellikle basın alanında adeta bir patlamaya yol açmıştır. Filistin'de de basın sektöründe önemli bir canlanma yaşanmış ve 1908 yılı itibariyle on beş basın organı yayım hayatına

⁹ Filistin Rum Ortodoks Patrikhanesi ile Ortodoks Araplar arasındaki çekişme, XIX. yüzyılın son çeyreğinde başlamış ve II. Meşrutiyet'in ilanından sonra şiddet içeren eylemlere dönüşmüştür. Patriklik ve Ortodoks Arapların çekişmesi basına da yansımış ve bu amaçla iki taraf da birçok basın organını piyasaya sürmüştür. Detaylı bilgi için bk. Halil İbrâhîm Kazâkiyâ, *Târîhu'l-Kenîseti'r-Resûliyyeti'l-Üşelîmiyye* (Kahire: Matba'atu'l-Muhtâf ve'l-Muhtâf, 1924); Şehâde Hürî - Hürî Niķûlâ, *Hulâşatu târîhi Kenîseti Üşelîm el-Üşûziyye* (Amman: Matba'atu şarki'l-evsat, 1996).

¹⁰ Orhan Koloğlu, *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi* (İstanbul: Pozitif Yayınevi, 2020), 42-43.

¹¹ Fatma Gökçen Atuk, "Osmanlı Yahudileri Basınına (1850-1922) Dair Türkçe Literatür Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme", *Ekev Akademi Dergisi* 85 (2021), 220-221.

¹² Ebû's-Sa'îd, *el-İ'lâmu'l-Fileştîni neş'etuhû ve merâhilu ta'avvurihî (1876-2012)*, 45-46.

¹³ Ebû's-Sa'îd, *el-İ'lâmu'l-Fileştîni neş'etuhû ve merâhilu ta'avvurihî (1876-2012)*, 45-46.

başlamıştır. 1908 yılında Cürç Hâbib Hânâniyyâ (1857-1920) *el-Ḳuds*'u¹⁴, Bendelî İlyâs Muşahvar (ö.?) *el-İnsâf*'ı ve 'Alî er-Rîmâvî (1860-1919) *en-Necâh*'ı yayımlayarak Filistin'de basın temeli yapısını oluşturan önemli katkılar yapmışlardır.¹⁵ 1909 yılında Bendelî Hânâ Gîrâbî *el-Aḥbâr* gazetesini yayımlarken¹⁶ Hânâ 'Abdullâh el-İsâ ise *el-Eşma'î* adlı bir edebiyat ve siyaset dergisi çıkarmıştır.¹⁷ Aynı dönemde Hâlîl Beydes (1874-1949) *en-Nefâ'isu'l-âşriyye*'yi (1909)¹⁸, Necîb el-Hürî Naşşâr (1865-1948) *el-Kermil*'i (1909)¹⁹, Bekrî Semhûrî *el-İ'tidâl*'i, İsâ el-İsâ (1878-1950) *Fileştîn*'i (1911)²⁰ ve Sa'îd Cârullâh *el-Munâdî*'yi (1912)²¹ yayımlamıştır. Bu yayımlar, Filistin'de basın alanında büyük bir hareketlilik yaratarak bölgenin basın anlamında etkili olmasına ve kamuoyunu şekillendiren önemli bir mecra haline gelmesine katkı sağlamıştır.

1908-1914 yılları arasında Filistin'de toplam otuz dört basın organı yayımlanmıştır.²² Bu dönemde yayımlanan gazete ve dergilerin çoğunluğu siyasetle ilgili içeriklere odaklanmakla birlikte kültür, edebiyat, spor, mizah, eğitim ve dinî konulara ağırlık veren basın ürünleri de mevcuttu. Bu süreçte basının çeşitliliği ve farklı konuları ele alma becerisi, entelektüel hayatın gelişimine önemli katkılarda bulunmuştur. Bu dönemin basın organlarının büyük bir kısmı Kudüs, Yafa ve Hayfa şehirlerinde yayımlanmıştır. Biçim ve üslup açısından Beyrut, Şam ve Kahire basını örnek alınmıştır. Birçoğu yalnızca birkaç ay ile birkaç yıl arasında faaliyet göstermiş olmasına rağmen bazı yüksek tirajlı gazeteler 1914 yılına kadar yayım hayatını sürdürebilmiştir.²³

Filistin basınının finansal kaynakları, devlet desteğinin yanı sıra ilan gelirleri ve abonelik ücretlerinden sağlanmıştır. Yüksek tirajlı gazetelerden *el-Ḳuds*'un 1500, *Fileştîn*'in 1600, *el-Aḥbâr*'ın 600 ve *el-Kermil*'in 500 abonesi bulunmaktaydı. Bununla birlikte abone sayıları ve satış rakamları, Filistin basınının ne kadar takip edildiğini tam yansıtmamaktadır. Zira gazeteler genellikle toplu olarak sesli okunmakta, elden ele dolaşmakta ve kahvehaneler ile kütüphanelerden ödünç alınmaktaydı. Ayrıca, nüfusu yüzü aşan her köye ücretsiz gazete gönderildiği ve özellikle resmî gazetelerin jandarma eşliğinde köylere dağıtıldığı bilinmektedir.²⁴ Bu dağıtım ve paylaşım yöntemleri, basının toplumsal erişimini artırarak Filistin halkının güncel olaylar ve siyaset hakkında bilgi sahibi olmasına katkıda bulunmuştur.

Filistin'de yayımlanan basın organları, çeşitli logo ve sloganlar kullanarak kendilerini ifade etmiş ve bu semboller aracılığıyla siyasi duruşlarını sergilemişlerdir. *el-Ḳuds*,

¹⁴ Gazetenin sayıları için bk.: Çevrimiçi Erişim 1 (Erişim Tarihi: 18.05.2024)

¹⁵ 'Alî Muḥâfaẓa, *el-Ḥarekātu'l-fikriyye fî 'aşri'n-Nahḍa fî Fileştîn ve'l-Urdun* (Beyrut: Dâru'l-ehliyye li'n-neşr ve't-tevzî, 1987), 74-81.

¹⁶ Gazetenin sayıları için bk.: Çevrimiçi Erişim 2 (Erişim Tarihi: 16.06.2024)

¹⁷ eş-Şümelî, "el-Ḥayātu's-şahâfiyye fî Fileştîn neş'etuhâ ve taṭavvuruhâ (1876-1976)", 24; Kâmil es-Sevâfirî, *el-Edebu'l-'Arabîyyu'l-mu'âşir fî Fileştîn 1860-1960* (Kahire: Dâru'l-me'ârif, t.y.), 32.

¹⁸ Derginin sayıları için bk.: Çevrimiçi Erişim 3 (Erişim Tarihi: 07.02.2024)

¹⁹ Gazetenin sayıları için bk.: Çevrimiçi Erişim 4 (Erişim tarihi: 06.08.2024)

²⁰ Gazetenin sayıları için bk.: Çevrimiçi Erişim 5 (Erişim Tarihi: 21.08.2024)

²¹ Gazetenin sayıları için bk.: Çevrimiçi Erişim 6 (Erişim Tarihi 01.09.2024)

²² 1908-1914 yılları arasında Filistin'de yayımlanan ancak pek etkili olmayan diğer basın organları şunlardır: *ed-Dîku's-şayyâh*, *el-Ahlâm*, *eş-Şimendüfer*, *Munebbihu'l-mevt*, *'Aşâ li men 'aşâ*, *Şahyûnu'l-cedîd*, *Ḥimâratu'l-Kâhire*, *el-Aḥbâr*'ul-usbû'îyye, *Râ'idu'n-necâh*, *Medresetu Şahyûn*, *el-Bulbul*, *et-Tâ'ir*, *Cirâbu'l-Kurdî*, *el-Muḥabbe* ve *Ebû Şādûf*.

²³ Ebû's-Sa'îd, *el-İlâmu'l-Fileştînî neş'etuhû ve merâḥilu taṭavvurihî (1876-2012)*, 43.

²⁴ Michelle U. Campos, *Osmanlı Kardeşler: Erken Yirminci Yüzyıl Filistin'inde Müslümanlar, Hristiyanlar ve Yahudiler*, çev. Mine Yıldırım (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2015), 169-170.

logosunda "*hurriyye-musāvāt-iḥā*" (özgürlük-eşitlik-kardeşlik) kelimelerine yer vererek İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne olan desteğini açıkça belirtmiştir. Benzer şekilde *el-İnşāf* ve *en-Nefir*, logolarında sūra üfleyen melekler ve hilal figürlerine yer vererek sembolik bir mesaj iletmislerdir.²⁵ Filistin basını, toplumsal ve siyasi meseleler üzerine geniş kapsamlı tartışmalar yürütmüştür. Bu dönemde ana gündem maddeleri arasında anadilde eğitim hakkı, belediyelerin ve Filistin mebuslarının faaliyetleri, Ortodoks Patrikliğinin hakları, Arap milliyetçiliği, adem-i merkezîyetçilik, azınlık hakları, Balkan ve Trablusgarp savaşları, 'Aliyalar ve Siyonizm yer almıştır. Siyasi ağırlıklı konulara yer veren gazeteler, Arap coğrafyasında ve Osmanlı'nın genelinde yaşanan gelişmeleri yakından takip etmiştir. Dönemin gazeteleri, siyasi atmosferi ve toplumsal değişimleri okuyuculara aktarmada önemli bir rol üstlenmiş; kararname, meclis faaliyetleri, milletvekili seçimleri ve siyasi dönüşümleri düzenli olarak kamuoyuna duyurmuşlardır.²⁶

2. Filistin Basınında 'Aliya ve Siyonizm'e İlk Tepkiler

2.1. Filistin Basınında Çatışma: Siyonizm'e Yönelik Farklı Yaklaşımlar ve Ortaya Çıkan Gerilimler

Filistin'de basının gücünü fark eden dinî, siyasi ve edebî kurum ve kuruluşlar, bu etkiden yararlanma yoluna gitmiş ve böylelikle uzmanlaşmış basın organları erken bir dönemde gelişmeye başlamıştır. İhtisaslaşan bu basın organlarına rağmen neredeyse tüm süreli yayınlar Filistin'deki siyasi ve toplumsal sorunlara değinmiştir. Bu sorunların başında artan 'Aliyalar ve Siyonizm meselesi gelmektedir. *et-Teraḳḳī*, *el-Munādī*, *el-Ḳuds*, *el-İnşāf*, *en-Necāh*, *el-Kermil*, *en-Nefir*, *el-Aḥbār*, *el-İ'tidāl* ve *Fileştin* gazetelerinin bu konuları farklı bakış açılarından ele alması, Filistin basını içerisinde hem bir dayanışmanın hem de bir çatışmanın ortaya çıkmasına neden olmuştur.²⁷

en-Nefir, *el-Aḥbār* ve *et-Teraḳḳī*'nin 'Aliyalara yeterli tepkiyi göstermemeleri, Siyonizm'i destekleyici haber yapmaları veya bu harekete karşı sessiz kalmaları, Filistin basını içerisinde önemli eleştirilere yol açmıştır. Özellikle *en-Nefir*'i yayımlayan İliyyā Zekā'nın Siyonizm'e karşı hoşgörülü tutumu, basında bir kutuplaşmaya neden olmuştur. Zekā'nın *en-Nefir* gazetesiyle Rum Ortodoks Patrikliğinin sözcülüğünü üstlendiği bu dönemde Siyonizm'i olumlayan çeşitli yayımları, basında tepkiyle karşılanmıştır.²⁸ Zekā, "*kiralık gazeteci*" olarak anılmaya başlanmış ve basın çevrelerinde ciddi şekilde rencide edilmiştir. Rum Ortodoks Patrikliği, Zekā'nın bu durumundan sonra haklarını savunması için başka bir Ortodoks Arap aydını Cürci Ḥabīb Ḥanāniyā ile anlaşmış ve onun *el-Ḳuds* gazetesini kullanmıştır.²⁹

²⁵ Muḥāfaẓa, *el-Ḥarekātu'l-fikriyye fī 'aşri'n-Nahḍa fī Fileştin ve'l-Urdun*, 73.

²⁶ 'Abdulḳādir Yāsīn, "eş-Şihāfetü'l-'Arabiyye fī Fileştin ve'l-ḥareketü'l-vaṭaniyye", *ed-Dirāsātu'l-i'lāmiyye XIX/XVIII* (1979), 77-78; eş-Şümelī, "el-Ḥayātu-ş-şahāfiyye fī Fileştin neş'etuhā ve taṭavvuruhā (1876-1976)", 24.

²⁷ Ya'ḳūb Yehūşe', *Tārīḥu-ş-şihāfeti'l-'Arabiyye fī Fileştin fī'l-'ahdi'l-'Uşmānī (1908-1919)* (Kudüs: Maṭba'atu'l-me'ārif, 1974), 67-71; Ya'ḳūb Yehūşe', *Tārīḥu-ş-şihāfeti'l-'Arabiyyeti'l-Fileştiniyye: fī bidāyeti 'ahdi'l-intidābi'l-Briṭānī 'alā Fileştin 1919-1929* (Hayfa: Şeriketu'l-ebḥāşi'l-ilmiiyye, 1981), 397-402; es-Sevāfirī, *el-Edebu'l-'Arabiyyu'l-mu'āşir fī Fileştin 1860-1960*, 33; eş-Şümelī, "el-Ḥayātu-ş-şahāfiyye fī Fileştin neş'etuhā ve taṭavvuruhā (1876-1976)", 24.

²⁸ *en-Nefir* gazetesinin gizli bir Siyonist gazetesi olabileceğine dair bir makale için bk.: Çevrimiçi Erişim 7 (Erişim Tarihi: 18.08.2024)

²⁹ Salim Tamari, *Cihan Harbi ve Yeni Filistin*, çev. Muttalip Tütüncü (İstanbul: Küre Yayınları, 2021), 140-142.

İmîl Elünsü tarafından 1907 yılında yayımlanmaya başlanan *et-Teraqqî* gazetesi ile Bendelî Ḥannâ Ğirâbî'nin 29 Haziran 1909'da yayımladığı *el-Aḥbâr* gazeteleri, Filistin basınında Arap gazeteleri arasında oluşan kutuplaşmayı derinleştiren önemli yayınlar arasında yer almıştır.³⁰ Aralarında Ester Moyal'in de bulunduğu bazı Arap Yahudilerin ve Siyonist yazarların *et-Teraqqî* ve *el-Aḥbâr* gazetelerinde Siyonizm'in masumiyetini savunan ve Filistin halkını bu konuda ikna etmeyi hedefleyen çeşitli makaleler yayımladıkları iddia edilmiştir.³¹ Öte yandan Ḥalîl es-Sekākînî, 'İsâ el-'İsâ, Necîb el-Ḥürî Naşşâr, Cürcî Ḥabîb Ḥanâniyâ, Ḥalîl Beydes ve Sa'îd Cârullâh'ın öncülük ettiği Arap aydınlar, Filistin'deki bu basın kutuplaşmasını azaltmak ve Siyonizm'e karşı daha etkin bir mücadele yürütmek için önemli girişimlerde bulunmuşlardır. Bu aydınlar, basını stratejik bir araç olarak kullanarak halkın millî ve dinî duygularına hitap eden yazılar kaleme almış, 'Aliyalar ve Siyonizm'e yönelik tepkilerini açıkça ifade etmişlerdir. Basında birlik sağlama çabasının yanı sıra halk arasında kitlesel bir direnişin şekillenmesini amaçlamışlardır.³²

2.2. Filistin Basınında Dayanışma: 'Aliya ve Siyonizm'e Karşı Basın Direnişi

Tarihsel olarak bireysel düzeyde gerçekleştirilen 'Aliya, dinî amaçlara dayandığı için Filistin halkı tarafından olumsuz karşılanmamışsa da bu göçlerin amaçsal bir evrim geçirmesi ve kitlesel boyutlara ulaşması, Filistin'de toplumsal sorunlara yol açmış ve halkın tepkisini çekmiştir. Ancak Filistin'de basının yaygınlık kazandığı 1908 yılına kadar bu tepkiler, sınırlı bir kesim tarafından dile getirilmiştir. 'Aliya ve Siyonizm tehlikesine dair ilk yazılı tepki, Katolik rahip Henri Lammens'in (1862-1937) "*el-Yehûd fî Filestîn ve musta'merâtuhum*" başlıklı makalesiyle gelmiş olup bu makale 1889'da Beyrut'ta *el-Meşriq* dergisinde yayımlanmıştır.³³ Filistin basınında ise II. Meşrutiyet'in ilanından sonra yayımlanan *el-Eşma'î*, *el-Munâdî*, *el-Kermil*, *el-Ḳuds* ve *Filestîn* gibi süreli yayımlar, 'Aliya ve Siyonizm'e karşı ilk tepkileri gösteren basın organları olmuştur.

Bu gazetelerden özellikle *Filestîn*, *el-Munâdî* ve *el-Kermil*, Filistin halkını bu tehditlere karşı örgütlü bir direnişe çağırarak, Yahudilere yapılan toprak satışlarının Araplar arasında ortaklıklar kurularak engellenebileceğini vurgulamıştır. Basın, bu çağrılarında kullandığı dil ile Arapçılık, Osmanlılık, İslamcılık ve anti-kolonyalizm gibi farklı ideolojik yaklaşımlara hitap etmiş, Hristiyan ve Müslüman Arapları bu tehlikeye karşı ortak bir çatı altında toplamaya çalışmıştır.³⁴ Basın, 'Aliya'yı demografik bir tehdit, toprak alımını bölgesel bir tehdit, bağımsız bir Yahudi devleti kurulması planlarını ise siyasi bir tehdit

³⁰ İlhâm Şimâlî, "eş-Şihâfetu'l-edebiyeye", *Aṭlasu's-şihâfeti'l-Filestîniyye* (Kudüs: Munazzamatu't-tahrîri'l-Filestîniyye, 2023), 112; Ebû's-Sa'îd, *el-İ'lâmu'l-Filestîni neş'etuhû ve merâhilu ta'avvurihi* (1876-2012), 35-43.

³¹ Muḥâfaza, *el-Ḥarekâtu'l-fikriyye fî 'aşri'n-Nahḍa fî Filestîn ve'l-Urdun*, 71-72.

³² eş-Şümelî, "el-Ḥayâtu's-şahafiyye fî Filestîn neş'etuhâ ve ta'avvuruhâ (1876-1976)", 20-21; Tamari, *Cihan Harbi ve Yeni Filistin*, 128; Muḥâfaza, *el-Ḥarekâtu'l-fikriyye fî 'aşri'n-Nahḍa fî Filestîn ve'l-Urdun*, 67-68; Campos, *Osmanlı Kardeşler*, 166-167; Ebû's-Sa'îd, *el-İ'lâmu'l-Filestîni neş'etuhû ve merâhilu ta'avvurihi* (1876-2012), 43; Edîb Muruvve, *eş-Şihâfetu'l-'Arabiyye: neş'etuhâ ve ta'avvuruhâ* (Beyrut: Menşürâtu dâri mektebeti'l-ḥayât, t.y.), 217-219.

³³ Bu dergi, yayımladığı bu makale ile birlikte ilerleyen süreçte başta Dr. Frenk Xavier ve Luis Şeyhû olmak üzere Katoliklerin Siyonizm'i eleştirdiği yegâne dergi olmuştur. Detaylı bilgi için bk.: Muḥâfaza, *el-Ḥarekâtu'l-fikriyye fî 'aşri'n-Nahḍa fî Filestîn ve'l-Urdun*, 124-128.

³⁴ Muḥâfaza, *el-Ḥarekâtu'l-fikriyye fî 'aşri'n-Nahḍa fî Filestîn ve'l-Urdun*, 125-126; Campos, *Osmanlı Kardeşler*, 275-278; Toprak satışı konusunda el-Munâdî gazetesinin tutumu için bk.: Enes Kayyali, *el-Munadi Gazetesine Göre Osmanlı Filistinini (20. Yüzyıl Başları)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2022), 36-41.

olarak görmüş ve bu konulara karşı sert tepkiler vermiştir. Bu çerçevede bir direniş hareketi oluşturmak amacıyla basında altı yüzden fazla anti-Siyonist makale yayımlanmıştır.³⁵

Filistin'deki Arap basını, bir yandan yüzlerce makale yayımlayarak 'Aliyalar ve Siyonizm karşısında toplumu bilinçlendirmeye çalışırken diğer yandan İttihat ve Terakki hükümetine bu konuda önlem alması için açıkça çağrılarda bulunmuştur. Bu doğrultuda valiye, genel meclise, şehir meclisine ve hükümete hitaben açık mektuplar yayımlanmış ve bu mektuplarda çözüm talep edilmiştir. Yetkililer, bu talepleri dikkate alarak cevaplarını resmî gazete *el-Kudsu's-şerif* veya ilgili gazeteler aracılığıyla kamuoyuna duyurmuşlardır.³⁶ Zamanla, İttihat ve Terakki'nin Siyonizm karşısında yeterli önlemleri almadığı, hatta Yahudi göçmenlere iskân ve istihdam olanakları sağladığı yönünde eleştirilerde bulunan Arap basını, bu bağlamda İttihat ve Terakki'yi açıkça Siyonizm'i desteklemekle itham etmiştir. Bu suçlamalar, II. Abdülhamid'in Siyonizm karşısındaki katı ve tavizsiz politikalarını hatırlatılarak halk nezdinde İttihat ve Terakki yönetimine duyulan güveni zedeleme çabası olarak şekillenmiştir.³⁷

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Arap aydınlarının basın yoluyla 'Aliyalara ve Siyonizm'e karşı tepkilerini dile getirmeleri ve bu konuda halkın desteğini kazanmaları, bazı Arap Yahudilerin Siyonizm'i savunma amacıyla Arapça ve Türkçe gazeteler çıkarmalarına yol açmıştır. Bu çerçevede, Nesim Mellül, Eliyahu Şeluş, Şimon Moyal, Albert Antébi ve Ester Lazari gibi isimler, Siyonist hareketi destekleyen gazeteler yayımlamışlardır.³⁸ Siyonistler, Filistin basınında *el-Munādī*, *el-Kermil* ve *Fileştin* gazetelerinin önderlik ettiği iddialara karşı Arap Yahudilerinden Arapça, İbranice ve Türkçe gazeteler yayımlayarak Yahudi haklarını savunmalarını talep etmişlerdir. Bu çağrıya olumlu cevap veren Şimon Moyal, Ester Lazari ve Albert Antébi, ortaklaşa *Şavtu'l-Uşmāniyye* adlı gazeteyi yayımlamışlardır.³⁹ Siyonist basın, Filistin halkına 'Aliya'nın ve Siyonizm'in zararsız olduğunu kabul ettirmek amacıyla yoğun bir propaganda faaliyeti yürütmüş ve Filistin'de Arap ve Siyonist basın arasında giderek sertleşen bir basın çatışması başlamıştır. Özellikle *Şavtu'l-Uşmāniyye* ve *Fileştin* gazeteleri arasında yaşanan tartışmalar, yargıya taşınmış ve sonuçta her iki taraf için çeşitli yaptırımlara yol açmıştır.⁴⁰

Fileştin gazetesinin editörü 'İsā el-'İsā, İttihat ve Terakki hükümetini rüşvet karşılığında Yahudi göçlerine göz yummakla suçlamış ve bu nedenle Siyonistler tarafından açıkça düşman ilan edilmiştir. Aynı zamanda el-'İsā, İttihat ve Terakki hükümeti tarafından takip altına alınmış, gazetesi kapatılmış, para cezasına çarptırılmış ve bir süreliğine sürgün edilmiştir.⁴¹ el-'İsā, gazetesi kapatıldıktan ve sürgün edildikten sonra mücadelesine Mısır'da devam etmeyi planlamış, ancak yazılarını *el-Muqaţţam*, *el-Ehrām* ve *el-Mü'eyyed* gibi güvenilir bulunduğu gazetelerde yayımlatma girişimleri, çeşitli gerekçelerle reddedilmiştir. Bu reddin arkasında Siyonist etkilerin olduğunu düşünen el-'İsā, *Şavtu'l-Uşmāniyye* editörlerine açtığı karşı davayı kazanmış ve Yafa'ya geri dönerek *Fileştin*

³⁵ Rashid Khalidi, *Palestinian Identity* (New York: Columbia University Press, 2010), 122-123; el-Munādī gazetesinin Siyonizm'e yönelik yazıları ve bu yazıların değerlendirilmesi için bk.: Kayyali, *el-Munadi Gazetesine Göre Osmanlı Filistini* (20. Yüzyıl Başları), 30-35.

³⁶ Campos, *Osmanlı Kardeşler*, 174. el-Kudsu's-şerif, 22 Aralık 1908.

³⁷ Tamari, *Cihan Harbi ve Yeni Filistin*, 124.

³⁸ Tamari, *Cihan Harbi ve Yeni Filistin*, 158.

³⁹ Campos, *Osmanlı Kardeşler*, 193-194.

⁴⁰ Muhāfaẓa, *el-Harekātu'l-fikriyye fī 'aşri'n-Nahda fī Fileştin ve'l-Urdun*, 71.

⁴¹ Tamari, *Cihan Harbi ve Yeni Filistin*, 148.

gazetesini yeniden yayımlamaya başlamıştır. Böylece Siyonizm'e karşı mücadelesine kaldığı yerden devam etmiştir.⁴²

Filistin'deki basın çatışmalarına dair bir diğer önemli örnek, *el-Kermil* gazetesine karşı yürütülen mücadelede görülmektedir. Hayfa merkezli *el-Kermil* gazetesinin Siyonizm ve 'Aliyalara karşı sergilediği sert tutum, Hayfa'daki Yahudi cemaatinin gazeteye ve sahibi/editörü Necib el-Hürî Naşşâr'a karşı büyük bir öfke duymasına yol açmıştır. Hahambaşı Haim Nahum, *el-Kermil*'in kapatılması ve Necib el-Hürî Naşşâr'ın cezalandırılması için yoğun çaba göstermiştir. Nassâr ve *el-Kermil*, Siyonist basından daha sert tepkiler almış ve bu tepkiler organize bir şekilde dile getirilmiştir. Yoğun şikayetler sonucunda mahkemeye çıkarılan Naşşâr, savunmasında Yahudileri bölücülükle itham etmiş ve Osmanlı bir çizgide kendisini savunmuştur. Naşşâr, Yahudi göçlerinin Osmanlı Devleti'nin birliğine zarar verdiğini vurgulayarak savunmasını devletin çıkarları üzerinden temellendirmiştir.⁴³

Siyonist basın, bu çekişmeyi dinî bir görev olarak görmüş ve organize bir biçimde hareket etmeye başlamıştır. Siyonistler, Osmanlı hükümetine verdikleri şikâyet dilekçelerinde *el-Munâdî*, *Fileştîn*, *en-Necâh* ve *el-Kermil* gazetelerinin Yahudilere yönelik düşmanca bir tutum sergilediğini ve devlet nezdinde Yahudileri itibarsızlaştırmaya çalıştığını ileri sürmüşlerdir. Bu şekilde hükümetten destek arayarak Arap basınına zayıflatmayı amaçlamışlardır. Filistin'de yaşanan bu basın çatışması, Osmanlılık üzerinden şekillenmiştir. Hem Arap hem de Siyonist basın mensupları, Osmanlı bir söylemi benimseyerek kendi ideolojik karşıtlarını vatan hainliği ile suçlamış ve bu yolla devlet nezdinde meşruiyet kazanmaya çalışmışlardır.

Siyonistler, yalnızca basın aracılığıyla değil, aynı zamanda edebî şahsiyetleri hedef alarak da eleştirilerde bulunmuşlardır. Siyonizm'i eleştiren bir şiir yayımlayan İ'sâf en-Neşâşîbî, Yahudilerin onurunu zedelemekle suçlanmış ve Yahudiler bu konuda hükümetten müdahale talep etmişlerdir. İ'sâf en-Neşâşîbî, Yahudilere yönelik eleştirilerini Siyonizm'e duyduğu rahatsızlıkla temellendirmiş ve Arapların kültürel reform (Nahda) sürecine yeterince katkıda bulunmadıklarını savunarak Yahudileri eleştirmiştir. Özellikle Hristiyanların Nahda hareketine sunduğu katkıları örnek göstererek bir kıyaslama yapmış, ancak asıl amacının Yahudileri Siyonizm'den vazgeçirmek olduğunu vurgulamıştır. Siyonist basın ise İ'sâf en-Neşâşîbî'nin eleştirilerini Yahudilerin iradesine yönelik bir saldırı olarak yorumlamış ve hem İ'sâf en-Neşâşîbî'yi hem de onu destekleyen Filistin basınına hedef almıştır. Bu sert tepkilerin arkasında, bazı Arap aydınlarının İbraniceye yönelik eleştirilerinin de etkili olduğu düşünülmektedir. Nitekim bazı Arap aydınları, Yahudi okullarında Arapçanın müfredata dâhil edilmesi gerektiğini savunmuşlardır.⁴⁴ Öte yandan,

⁴² Tamari, *Cihan Harbi ve Yeni Filistin*, 149-151; 'İsâ el-'İsâ'nın hayatı ve Fileştîn gazetesine ilgili detaylı bilgi için bk. R. Micheal Bracy, *Printing Class: 'Isa al-'Isa, Filistin, and the Textual Construction of National Identity 1911-1931* (Lanham: University Press of America, 2011); Nuhâ Halef, "Hel yumkinu'l-musâhemetu fi i'âdeti savgi't-târîhi'l-Fileştîni 'abre "el-mikrustüriyâ"? dirâsetu hâleti muzekkirâti's-şîhâfiyyi'l-Fileştîni 'İsâ 'el-'İsâ (1878-1950)", *el-Merkezu'l-'Arabî li'l-ebhâs ve dirâsâti's-siyâse* b.y./b.y. (2016), 361-417.

⁴³ Necib el-Hürî Naşşâr'ın hayatı ve *el-Kermil* gazetesine ilgili detaylı bilgi için bk.: Abdulkadir Karacadağ - Eyyüp Tanrıverdi, "Filistin'de Siyonizm'e Muhalif Hristiyan Bir Aydın: Necib el-Hürî Nassâr (1865-1948)", *Şarkiyat Mecmuası / Journal of Oriental Studies* 45 (03 Ekim 2024), 1-25; Hıyriyye Kâsimiyye, "Necib Naşşâr fi cerîdetihî'l-Kermil 1909-1914: ahadu ruvvâdi munâhedati's-Şahyüniyye", *Şu'ûnu Fileştîniyye* 23 (1973), 101-123; 'Abdussamed Belkebîr, "Necib Naşşâr (1865-1948): Mecnûnu's-Şahyüniyye ve'l-isti'mâr", *Mecelletu'l-multekâ* 27 (2012), 97-102.

⁴⁴ Tamari, *Cihan Harbi ve Yeni Filistin*, 104; Campos, *Osmanlı Kardeşler*, 283.

Arap edebiyatında yetkin bir isim olan 'Adil er-Rimāvī, *Ha-Herut* gazetesinde yayımladığı bir makalede Yahudi eğitim sistemini övmüş ve Arapların bu sistemi benimsemesi gerektiğini dile getirmiştir.⁴⁵ Bu bağlamda, Siyonist ve Arap gazeteleri arasındaki çatışmaların, zaman zaman 'Aliyaların Filistin toplumunda neden olduğu kültürel değişimleri ele aldığı ve özellikle eğitim dili üzerinden bu çatışmaların basına yansıdığı görülmektedir.

Siyonist gazeteler, 'Aliyalar nedeniyle kendilerine tepki gösteren Hristiyanların çıkardığı *el-Kermil* ve *Fileştin* gibi gazetelere karşı koyabilmek amacıyla Müslümanlarla ittifak kurma çabasına girmişlerdir. Bu doğrultuda, Siyonist yayım organı *Ha-Herut*, Balkan Savaşı sırasında Hristiyanların Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarını sorgulamış ve Müslümanları vatansever Yahudilerle birlikte hareket etmeye çağırmıştır. Aynı gazete, *Fileştin* gazetesinin Rumeli göçlerini Yahudilere yönelik bir saldırı aracı olarak kullanmasını kınayarak Filistin basınına karşı bir duruş sergilemiştir. Ancak Filistin basınından gelen tepkilerle başa çıkmakta zorlanan Siyonist basın, anti-Siyonizm ile anti-Semitizm'i birleştirerek bu eleştirileri daha kapsamlı bir stratejiyle ele almıştır. Şimon Moyal öncülüğünde kurulan Ha-Megan (Kalkan) adlı basın örgütü, Siyonizm'e yönelik eleştirilere karşı organize bir basın savaşı başlatmıştır. Bu örgütün söylemine göre Siyonizm'in asıl düşmanları Müslümanlar değil, Filistin'deki Hristiyan Araplardır.⁴⁶ Buna karşılık Filistin basını Siyonist saldırılara güçlü bir reaksiyon göstermiş ve iç anlaşmazlıklarını bir kenara bırakarak bir basın dayanışması oluşturmuştur. Örneğin, Siyonistlerin *Fileştin* gazetesine yönelik saldırıları, *el-Kermil* ve diğer gazetelerin *Fileştin*'i savunmasıyla sonuçlanmıştır. Bu durum, saldırıya uğrayan diğer gazeteler için de geçerli olmuştur.⁴⁷

Bu süreçte Filistin basını, halkın Siyonizm tehlikesini tüm yönleriyle kavramasını sağlamak amacıyla basit ve anlaşılır bir üslup benimsemiştir. Bu üslup, geniş kitlelere ulaşma amacıyla sade bir dil kullanma gereksiniminden doğmuş, aynı zamanda basın mensuplarının büyük bir bölümünün edebiyatçı kimlikleri ile desteklenmiştir. Filistin basını bu özelliği, dönemin edebiyatçıların basında aktif rol oynamasıyla şekillenmiş, bu durum basının hem içerik hem de üslup açısından daha etkili olmasına zemin hazırlamıştır.⁴⁸ Örneğin, *el-Ḳuds* gazetesinde yazan isimler arasında İbrāhīm 'Abbūd, İ'sāf en-Neşāşibī, İsmā'il Muḥammed el-Ḥaṭīb, Anton Lawrence, Bendelī el-Cevzī, Ḥalīl Beydes ve 'Alī er-Rimāvī gibi edebî açıdan yetkin şahsiyetler yer almaktaydı. Benzer şekilde, *Fileştin* gazetesinde Ḥalīl es-Sekākīnī, İskender Ḥūrī el-Beytecālī, Būlis Şehhāde, Circis (Georges) el-Ḥūrī Eyyūb ve Rāğib el-Ḥālīdī gibi önemli yazarlar kalem oynatırken *et-Teraḳḳī* gazetesinde Yūsuf el-'Īsā ve Rāğib el-Emām gibi isimler yer almaktaydı.⁴⁹ Bu yazarlar, edebi birikimlerini gazetecilikle birleştirerek Siyonizm karşısında toplumun bilinçlenmesini sağlamak adına güçlü ve etkili metinler üretmişlerdir. Basının sade ve etkili üslubu, halkı bilgilendirme ve seferber etme işlevi görmüş, bu üslup büyük ölçüde dönemin edebi birikimiyle harmanlanarak şekillenmiştir. Gazetecilik ile edebiyatın iç içe geçmesi, Siyonizm

⁴⁵ Ha-Herut, 8 Nisan 1923.

⁴⁶ Campos, *Osmanlı Kardeşler*, 198-200; Tamari, *Cihan Harbi ve Yeni Filistin*, 157.

⁴⁷ el-Kermil, 24 Ağustos 1912; el-Kermil, 28 Ağustos 1912; el-Kermil, 14 Eylül 1912; el-Kermil, 5 Ekim 1912; Campos, *Osmanlı Kardeşler*, 288-290; Raja Shehadeh, *Zamandaki Kırılma: Osmanlı Filistin'ine Veda*, çev. Gülçin Tunalı (İstanbul: Timaş Yayınları, 2023). 'Abdülkâdir Yāsīn, "eş-Şihāfe ve'l-ḥayātu's-siyāsiyye", *Atlasu's-şihāfeti'l-Fileştīniyye* (Kudūs: Munazzamatu't-tahrīri'l-Fileştīniyye, 2023), 137.

⁴⁸ Ebū's-Sa'īd, *el-İ'lāmu'l-Fileştīnī neş'etuhū ve merāḥīlu taṭavvurihī (1876-2012)*, 49.

⁴⁹ Ebū's-Sa'īd, *el-İ'lāmu'l-Fileştīnī neş'etuhū ve merāḥīlu taṭavvurihī (1876-2012)*, 50.

karşıtı söylemlerin daha geniş kitlelere ulaşmasını sağlarken, basının Arap kültürel ve siyasi kimliğinin korunmasındaki rolünü de güçlendirmiştir.

II. Meşrutiyet'in sağladığı özgürlük ortamının kısa sürmesi, basına yönelik alınan kısıtlayıcı tedbirler, halkın büyük bir kısmının okuma yazma bilmemesi ve okuma kültürünün yaygın olmaması gibi etkenler, 1908-1914 yılları arasında Filistin basınının sınırlı bir kitleye ulaşabilmesine neden olmuştur.⁵⁰ Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması, Filistin'de yeni gelişen basın kültürünü ciddi şekilde sekteye uğratmıştır. Savaş koşulları, güvenlik sorunları ve ekonomik krizler nedeniyle birçok süreli yayın kapanmak zorunda kalmış veya kapatılmış, bu da halkın savaşı resmî gazeteler aracılığıyla takip etmesine yol açmıştır.⁵¹ Savaş sırasında bazı aydınlar Hicaz'da patlak veren Arap Ayaklanmasına katılırken bazıları Osmanlı Devleti'ni desteklemeye devam etmiştir. Bu süreç, Filistin'in basın anlamında dışa bağımlı hale gelmesine yol açmış ve bu bağımlılık, İngilizlerin işgaline kadar sürmüştür. Savaş süresince 'Aliyalar ve Siyonizm, gündemin arka planında kalan konular arasında yer almış ve bu meseleler, savaş sonrasına kadar ciddi bir şekilde ele alınmamıştır.

Sonuç

XIX. yüzyılın sonlarına doğru siyasi bir anlam kazanan 'Aliya hareketi, Siyonist amaçlarla kitlesel bir boyuta ulaştığında Filistin'in demografik ve toplumsal dengelerini önemli ölçüde etkilemeye başlamıştır. Sultan II. Abdülhamid'in 'Aliyalara yönelik aldığı tedbirler, bu göç dalgalarını durdurmakta yetersiz kalmış ve sonuç olarak bu mesele uzun bir süre Filistin halkının gündemini meşgul etmiştir. Ancak o dönemde Filistin'de basının yaygın olmaması nedeniyle tepkiler sınırlı bir kesim tarafından dile getirilmiştir. Basın, daha geniş kitlelere ulaşarak tehlikenin boyutlarını halka anlatacak etkili bir araç haline dönüşmemiştir. II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte Filistin'de basının yaygınlık kazanması, 'Aliya ve Siyonizm'e karşı tepkilerin artmasına zemin hazırlamıştır. Bu dönemde çoğunluğu Hristiyan Araplardan oluşan aydınlar, basını etkin bir şekilde kullanarak halkı Yahudi göçleri ve Siyonizm konusunda bilinçlendirme çabasına girişmiştir. *Fileştin*, *el-Kermil*, *el-Munādī*, *en-Necāh* ve *el-Kuds* gibi gazeteler, 'Aliya ve Siyonizm'e karşı ciddi bir muhalefet çizgisi izlemiş, yayımlarında göçlerin neden olduğu toplumsal ve siyasi sorunları ele almışlardır. Bu gazeteler, Siyonist planlar hakkında halkı bilgilendirmenin yanı sıra Osmanlı hükümetine acil müdahale çağrısında bulunmuşlardır.

Filistin basını, halkın Siyonizm tehlikesini anlamasını sağlamak amacıyla sade bir dil kullanmış, bu da edebiyatçıların basında önemli bir yer edinmesine olanak sağlamıştır. Bu dönemde edebi şahsiyetler, yazılarıyla halkı bilinçlendirmiş ve Siyonizm karşıtı bir söylemin yayılmasında etkili olmuşlardır. Aynı zamanda Filistin'deki Yahudi/Siyonist basınıyla siyasi ve dinî boyutlarda ciddi tartışmalar yaşanmış ve bu çatışmaların birçoğu yargıya taşınmış, çeşitli cezai yaptırımlarla sonuçlanmıştır. Siyonistler, Arapların basın dayanışmasına karşıtı koyabilmek ve Siyonist hareketi savunabilmek adına Arap Yahudilerden destek almışlardır. Bu süreçte Mizrahi ve Arap Yahudilerinin ön plana çıktığı Siyonist basın, Şimon Moyal önderliğinde kurulan Ha-Megan adlı basın örgütü ile organize bir mücadeleye yürütmüştür.

⁵⁰ Arap kaynakları, basının gelişmemesini resmi dilin Türkçe olması, sansür, siyasi şartlar, Filistin'in Bâbîâlî'ye uzaklığı ve devletin muğlak geleceği ile ilişkilendirmişlerdir. Bk.: Ebû's-Sa'îd, *el-İ'lâmu'l-Fileştîni neş'etuhü ve merâhîlu ta'avvurihi* (1876-2012), 33-35.

⁵¹ Koloğlu, *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, 87-88. Zekeriya Kurşun, *Osmanlı Arapları: Hilafet-Siyaset-Milliyet 1798-1918* (İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2022), 270.

Siyonist gazeteler, çıkarılan bu yayınlar sayesinde Arap basınına karşı stratejik bir duruş sergilemiş ve bu durum Filistin'de ciddi bir basın çatışmasına yol açmıştır.

Bu basın çatışması, Filistin halkının Siyonist tehlikeyi görece erken bir dönemde fark etmesine ve Siyonizm'e karşı kitlesel bir tepki geliştirmesine zemin hazırlamıştır. Filistin halkı ve basını, 'Aliya hareketlerini ve Siyonist planları siyasal alanda engellemek amacıyla yoğun bir direniş sergilemiştir. Ancak Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve ardından Hicaz'da patlak veren Arap Ayaklanması, Filistin'de Yahudi göçleri ve Siyonizm meselelerinin gündemdeki önceliğini kaybetmesine neden olmuş ve bu sorunların çözümü İngiliz Mandaterliğinin inisiyatifine bırakılmıştır. Bu süreç, Filistin halkının ve basınının Siyonizm karşısında direniş geliştirme çabalarının başlangıçta başarılı olmasına rağmen, Birinci Dünya Savaşı'nın etkisiyle kesintiye uğradığını gösterir. Filistin basını, kitlesel bir bilinç oluşturma konusunda etkili olmuş, ancak savaş koşulları ve Arap Ayaklanması bu bilinçlenmenin kalıcılığını zayıflatmıştır.

Kaynakça

- Armaoğlu, Fahir. *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)*. İstanbul: Kronik Yayınları, 6. Basım, 2020.
- Arslantaş, Nuh. "İslâmî Dönemde (638-1099) Filistin'e Yahudi Göçü ('Aliyah: עלייה)". *Belleten* LXXV/274 (2011), 641-689.
- Atuk, Fatma Gökçen. "Osmanlı Yahudileri Basınına (1850-1922) Dair Türkçe Literatür Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme". *Ekev Akademi Dergisi* 85 (2021), 203-225.
- Belkebîr, 'Abdussamed. "Necîb Naşşâr (1865-1948): Mecnûnu 'Şahyüniyye ve'l-isti'mâr". *Mecelletu'l-multekâ* 27 (2012), 97-102.
- Beška, Emanuel. "'Isa al-'Isa and Printing Class: Too Much Borrowing?" *Jerusalem Quarterly* 50 (2010), 113-120.
- Bracy, R. Micheal. *Printing Class: 'Isa al-'Isa, Filastin, and the Textual Construction of National Identity 1911-1931*. Lanham: University Press of America, 2011.
- Campos, Michelle U. *Osmanlı Kardeşler: Erken Yirminci Yüzyıl Filistin'inde Müslümanlar, Hristiyanlar ve Yahudiler*. çev. Mine Yıldırım. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2015.
- Deveci, Can. "Herbert Samuel Dönemi'nde Filistin'e Yahudi Göçleri (1920-1925)". *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 42 (2017), 1-17.
- Ebü's-Sa'îd, Aḥmed el-'Abd. *el-'İlâmü'l-Filestîni neş'etuhû ve merâḥilu taṭavvurihî (1876-2012)*. Amman: Dâru'l-yâzûrî, 2014.
- Ḥalef, Nuhâ. "Hel yumkinu'l-musâhemetu fi 'âdeti savḡi't-târîḡi'l-Filestîni 'abre "el-mikrustüriyâ"?: dirâsetu ḡâleti muzekkîrâti's-şihâfiyyi'l-Filestîni 'İsâ 'el-'İsâ (1878-1950)". *el-Merkezu'l-'Arabî li'l-ebḡâs ve dirâsâti's-siyâse* b.y./b.y. (2016), 361-417.
- Ḥūrî, Şehâde - Niḡûlâ, Ḥūrî. *Ḥulâşatu târiḡi Kenîseti Ürşelîm el-Ürşûziyye*. Amman: Matba'atu şarki'l-evaş, 1996.
- Karacadağ, Abdulkadir - Tanrıverdi, Eyyüp. "Filistin'de Siyonizm'e Muhalif Hristiyan Bir Aydın: Necîb el-Hûrî Nassâr (1865-1948)". *Şarkiyat Mecmuası / Journal of Oriental Studies* 45 (03 Ekim 2024), 1-25. <https://doi.org/10.26650/jos.1471064>
- Kâsimiyye, Ḥayriyye. "Necîb Naşşâr fi cerîdetihî'l-Kermil 1909-1914: aḡadu ruvvâdi munâheḡati's-Şahyüniyye". *Şu'ûnu Filestîniyye* 23 (1973), 101-123.
- Kayyali, Enes. *el-Munadi Gazetesi'ne Göre Osmanlı Filistinini (20. Yüzyıl Başları)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Kazâkiyâ, Ḥalîl İbrâhîm. *Târîḡu'l-Kenîseti'r-Resûliyyeti'l-Ürşelîmiyye*. Kahire: Matba'atu'l-Muḡtaṭaf ve'l-Muḡaṭṭam, 1924.
- Khalidi, Rashid. *Palestinian Identity*. New York: Columbia University Press, 2010.
- Koloğlu, Orhan. *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*. İstanbul: Pozitif Yayınevi, 2020.

- Kurşun, Zekeriya. *Osmanlı Arapları: Hilafet-Siyaset-Milliyet 1798-1918*. İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2022.
- Muhāfaẓa, ‘Alī. *el-Harekātu’l-fikriyye fī ‘aşri’n-Nahḍa fī Filestīn ve’l-Urdun*. Beyrut: Dāru’l-ehliyye li’n-neşr ve’t-tevzī, 1987.
- Muruvve, Edīb. *eş-Şihāfetu’l-‘Arabiyye: neş’etuhā ve taṭavvuruhā*. Beyrut: Menşūrātu dāri mektebeti’l-hayāt, t.y.
- Öke, Mim Kemal. *Siyonizm’den Uygarlıklar Çatışmasına Filistin Sorunu*. İstanbul: Ufuk Kitapları, 2002.
- Sevāfirī, Kāmil es-. *el-Edebu’l-‘Arabiyyu’l-mu’āsır fī Filestīn 1860-1960*. Kahire: Dāru’l-me’ārif, t.y.
- Shehadeh, Raja. *Zamandaki Kırılma: Osmanlı Filistin’ine Veda*. çev. Gülçin Tunalı. İstanbul: Timaş Yayınları, l., 2023.
- Şimālī, İlhām. “eş-Şihāfetu’l-edebiyye”. *Aṭlasu’s-şihāfeti’l-Filestīniyye*. 91-129. Kudüs: Munazzamatu’t-tahrīri’l-Filestīniyye, 2023.
- Şūmelī, Kuştandı eş-. “el-Hayātu’s-şahāfiyye fī Filestīn neş’etuhā ve taṭavvuruhā (1876-1976)”. *Bethlehem University Journal* 3 (1984), 18-36.
- Tamari, Salim. *Cihan Harbi ve Yeni Filistin*. çev. Muttalip Tütüncü. İstanbul: Küre Yayınları, 2021.
- Tellioglu, Ömer. *Filistin’e Musevi Göçü ve Siyonizm (1880-1914)*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2018.
- Yāsīn, ‘Abdulkādir. “eş-Şihāfe ve’l-hayātu’s-siyāsiyye”. *Aṭlasu’s-şihāfeti’l-Filestīniyye*. 130-155. Kudüs: Munazzamatu’t-tahrīri’l-Filestīniyye, 2023.
- Yāsīn, ‘Abdulkādir. “eş-Şihāfetu’l-‘Arabiyye fī Filestīn ve’l-hareketu’l-vaṭaniyye”. *ed-Dirāsātu’l-i’lāmiyye* XIX/XVIII (1979), 76-95.
- Yehūşe’, Ya’küb. *Tārīhu’s-şihāfeti’l-‘Arabiyye fī Filestīn fī’l-‘ahdi’l-‘Uşmānī (1908-1919)*. Kudüs: Maṭba’atu’l-me’ārif, 1974.
- Yehūşe’, Ya’küb. *Tārīhu’s-şihāfeti’l-‘Arabiyyeti’l-Filestīniyye: fī bidāyeti ‘ahdi’l-intidābi’l-Brīṭānī ‘alā Filestīn 1919-1929*. Hayfa: Şeriketu’l-ebhāşi’l-‘ilmiyye, 1981.

Çevrimiçi Kaynaklar

- Çevrimiçi Erişim 1: <https://veridiantestjrd.nli.org.il/ar/newspapers/alkouds/1911/07?>
- Çevrimiçi Erişim 2: <https://www.nli.org.il/ar/newspapers/akhbar/1924/08>
- Çevrimiçi Erişim 3: <https://www.nli.org.il/ar/newspapers/alnafais?>
- Çevrimiçi Erişim 4: <https://www.nli.org.il/ar/newspapers/elcarmel?>
- Çevrimiçi Erişim 5: <https://www.nli.org.il/ar/newspapers/falastin?>
- Çevrimiçi Erişim 6: <https://www.nli.org.il/ar/newspapers/mounadi?>
- Çevrimiçi Erişim 7: <https://blog.nli.org.il/ar/the-eastern-newspaper/>